

UDK:1.301(09):008:398

Jamila UTEGENOVA,
SamDCHTI tadqiqotchisi, PhD
E-mail:Jamila00@gmail.com

TDU dotsenti PhD R.Baratov taqrizi asosida

БИОЭТИКАНИ RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY-FALSAFIY MUAMMOLARI

Аннотация

Ushbu maqolada bioetikani rivojlantirish jarayonida yuzaga kelayotgan ijtimoiy-falsafiy muammolar tahlil qilingan. Bioetikaning jamiyat taraqqiyotiga ta'siri, global va milliy kontekstdagi axloqiy tamoyillar, xalqaro tashkilotlar (UNESCO, WHO) yondashuvlari hamda O'zbekistonda bioetika rivojiga doir masalalar ilmiy-nazariy jihatdan yoritib berilgan. Bioetikaning ijtimoiy hayotdagi o'rni va sog'lom turmush tarzi hamda ijtimoiy adolatni ta'minlashdagi ahamiyati alohida e'tiborga olingan.

Kalit so'zlar: bioetika; ijtimoiy-falsafiy muammolar; axloqiy tamoyillar; sog'liqni saqlash; ijtimoiy adolat; UNESCO; O'zbekiston.

СОЦИО-ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ БИОЭТИКИ

Аннотация

В данной статье проанализированы социально-философские проблемы, возникающие в процессе развития биоэтики. Научно-теоретически освещены влияние биоэтики на развитие общества, моральные принципы в глобальном и национальном контексте, подходы международных организаций (ЮНЕСКО, ВОЗ), а также вопросы развития биоэтики в Узбекистане. Особое внимание уделено роли биоэтики в обществе и ее значению для формирования здорового образа жизни и обеспечения социальной справедливости.

Ключевые слова: биоэтика, социально-философские проблемы, моральные принципы, здравоохранение, социальная справедливость, ЮНЕСКО, Узбекистан.

SOCIO-PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF BIOETHICS

Annotation

This article analyzes the socio-philosophical problems arising in the development of bioethics. It examines bioethics' impact on social development, moral principles in global and national contexts, the approaches of international organizations (UNESCO, WHO), and bioethics development in Uzbekistan. Special attention is paid to the role of bioethics in society and its importance for fostering a healthy lifestyle and ensuring social justice.

Keywords: bioethics, socio-philosophical issues, moral principles, healthcare, social justice, UNESCO, Uzbekistan.

Kirish. Bioetika – integrativ xususiyatga ega fandir, u inson hayoti va yashash tarziga doir bilimlarni turli fanlar majmuasi orqali o'rganadi. Ya'ni bioetika tibbiyot, biologiya, psixologiya, sotsiologiya, antropologiya, etika, falsafa va dinshunoslik kabi sohalar tutashgan nuqtada vujudga kelgan fanlararo yo'nalishdir[1]. Bioetika, eng avvalo, "tiriklikka nisbatan axloqiy munosabat" haqidagi ta'limot sifatida shakllanib, zamonaviy fan va texnika taraqqiyoti tufayli insoniyat oldida paydo bo'layotgan murakkab axloqiy muammolarni hal etishga qaratilgandir. Bioetikaning asosiy vazifalaridan biri sifatida jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirish va tibbiyot sohasida ijtimoiy adolat g'oyasini rivojlantirish alohida ta'kidlanadi[1]. Demak, bioetikani rivojlantirish masalasi bevosita sog'lom jamiyat barpo etish va adolatli tibbiy xizmat tamoyillarini qaror toptirish bilan uzviy bog'liq.

Bioetika atamasi ilmiy muomalaga nisbatan yaqinda kirib kelgan bo'lsa-da, uning ildizlari chuqur tarixiy va falsafiy an'analarga borib taqaladi. Adabiyotlarda ushbu terminning paydo bo'lishi haqida ikki xil qarash mavjud: ayrim manbalarda bioetika atamasini ilk bor amerikalik onkolog olim Van Rensselaer Potter 1970-yillarda fanga kiritgani qayd etiladi; boshqa ma'lumotlarga ko'ra esa bu termin ilk bor 1927 yilda nemis ilohiyotchisi Fritz Jahr tomonidan ishlatilganligi aytiladi[2]. Har ikki holatda ham "bioetika" atamasining keng ilmiy iste'molga kirishi XX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi va bioetika mustaqil ilmiy yo'nalish va ijtimoiy-falsafiy tafakkur sohasi sifatida shakllana boshlaydi. Darhaqiqat, 1960–1970-yillarda ilm-fan va biotibbiyotning jadal rivojlanishi shifokor va bemor munosabatlari, organ transplantatsiyasi, sun'iy urug'lantirish, abort, evtanaziya, klonlash, gen injeneriyasi kabi qator bahsli masalalarni kun

tartibiga chiqardi. Bu masalalarning barchasi nafaqat tibbiy, balki chuqur falsafiy-ahloqiy tahlilni talab etardi. Shu davrga kelib, fan va falsafa kesishgan nuqtada bioetika bo'yicha tadqiqotlar tizimli yo'lga qo'yildi va bioetika axloq falsafasining muhim bir bo'limi sifatida qarala boshlandi.

Adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda bioetika jamiyat hayotining turli jabhalariga ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, zamonaviy bioetik diskurs shifokor axloqi (deontologiya), hayot va o'lim etikasi, reproduktiv huquqlar, tibbiy tadqiqotlar axloqi, atrof-muhitga munosabat kabi keng doiradagi masalalarni qamrab oladi. Bioetik prinsiplar inson huquqlari va qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanib, globallasuv sharoitida umumiy mezonlarni yaratishga intilmoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda global bioetika konsepsiyasi shakllandi – ya'ni butun insoniyat miqyosida amal qiladigan bioetik normalar tizimi haqida gap bormoqda[2]. Bu tizim V.R. Potter ta'kidlaganidek, insoniyatning omon qolishi va farovonligini ta'minlash maqsadida tibbiyot axloqi bilan atrof-muhit etikasi o'rtasida global ko'priq vazifasini o'tashi lozim. Shu bois bioetika nafaqat klinik tibbiyot yoki biologiya doirasidagi muammolarni, balki ijtimoiy va ekologik masalalarni ham qamrab oluvchi keng qamrovli fan sifatida e'tirof etilmoqda.

Maqolada bioetikani rivojlantirish bilan bog'liq dolzarb ijtimoiy-falsafiy muammolar ko'rib chiqiladi. Xususan, xalqaro kontekstda (UNESCO, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti va b.) bioetika tamoyillarining shakllanishi, milliy darajadagi (O'zbekiston misolida) bioetik muammolar va ularning yechimlari tahlil qilinadi. Bioetika sohasida global va mahalliy yondashuvlar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik hamda bioetik me'yorlarni

jamiyatimizda qaror toptirish jarayonidagi muammolar ilmiy asosda yoritiladi.

Materiallar va metodlar. Ushbu tadqiqotda ilmiy adabiyotlar tahlili va qiyosiy taqqoslash metodlaridan foydalanildi. Bioetika sohasiga oid mahalliy va xorijiy manbalar, xalqaro tashkilotlarning bioetika bo'yicha hujjatlari (jumladan, UNESCOning Bioetika va Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti qo'llanmalari va boshqalar) o'rganib chiqildi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi sog'liqni saqlash tizimidagi bioetika bilan bog'liq normativ hujjatlar va Milliy bioetika qo'mitasi faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlar tahlil qilindi. Tadqiqot yondashuvi falsafiy tahlilga asoslangan bo'lib, bioetik muammolarni ijtimoiy kontekstda o'rganishda tarixiy yondashuv va hujjatlar tahlili uyg'unlashtirildi. Olingan ma'lumotlar umumlashtirilib, ilmiy-nazariy xulosalar chiqarildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari bioetikani rivojlantirish jarayonida duch kelinayotgan asosiy ijtimoiy-falsafiy muammolarni quyidagicha tizimlashtirish imkonini berdi:

Bioetik me'yorlar va madaniy qadriyatlarining uyg'unlashuvi muammosi. Bioetika global darajada umumiy axloqiy prinsiplarga tayansa-da, turli jamiyatlarda madaniy va diniy qadriyatlar bir-biridan farq qiladi. Bioetik tamoyillarni turli milliy-madaniy kontekstlarda moslashtirish ehtiyoji mavjud. Xususan, UNESCO tomonidan qabul qilingan Bioetika va inson huquqlari bo'yicha Umumjahon deklaratsiyasida madaniy xilma-xillikka hurmat prinsipi e'lon qilingan bo'lib, bioetik me'yorlar turli madaniy perspektivalarni hisobga olgan holda qo'llanishi lozimligi ta'kidlanadi[6]. Demak, bioetikani rivojlantirishda universallik va madaniy nisbiylik o'rtasidagi muvozanatni topish asosiy masalalardan biridir.

Sog'liqni saqlashda ijtimoiy adolat va tenglik masalalari. Bioetikaning muhim maqsadlaridan biri tibbiyot va sog'liqni saqlash sohasida adolat tamoyilini qaror toptirishdir. Jamiyatda boy va kambag'al qatlamlar o'rtasida tibbiy yordam olish imkoniyatlaridagi tafovutlar, resurslarni taqsimlash, aholining barcha toifalari uchun sifatli tibbiy xizmatdan foydalanish kabi masalalar bioetikaning ijtimoiy adolat prinsipiga taqaladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va adolat tamoyillarini mustahkamlash bioetikaning asosiy ijtimoiy vazifalaridan hisoblanadi[1]. Shu bois bioetik siyosatda sog'liqni saqlashda tenglikni ta'minlash, zaif qatlamlarni himoya qilish, tibbiy yordamni adolatli taqsimlash kabi masalalar ustuvor yo'nalish bo'lib qolmoqda.

Bioetika bo'yicha ta'lim va jamoatchilik xabardorligi darajasi. Bioetik tamoyillarni amaliyotga tatbiq etish uchun mutaxassislar va keng jamoatchilik o'rtasida yetarli bilim va tushunchaning mavjudligi muhimdir. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ko'plab jamiyatlarda bioetika bo'yicha yetarli ta'lim dasturlari joriy etilmagan yoki faqat tibbiyot sohasi bilan cheklangan. Bu bo'shliqni bartaraf etish maqsadida UNESCO 2008 yildan boshlab Bioetika bo'yicha Yadroviy o'quv dasturini (Core Curriculum) ishlab chiqdi va uni dunyo bo'ylab oliy o'quv yurtlarida joriy etishni tavsiya qilmoqda[6]. Mazkur o'quv dasturi bioetika tamoyillarini talabalarga o'rgatishda turli madaniy qarashlarni hisobga olgan holda, global miqyosda birxillashirilgan minimal bilimlar majmuini taklif etadi. Shuningdek, bioetika bo'yicha muntazam seminarlar, jamoatchilikka mo'ljallangan muloqot platformalari va ommaviy axborot vositalarida targ'ibot ishlarini kuchaytirish lozimligi aniqlandi. Bioetik savodxonlikning oshishi jamiyatda ilm-fanga bo'lgan ishonchni mustahkamlashga va ilmiy yutuqlarning axloqiy qabul qilinishi darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Bioetikaning institutsional va huquqiy asoslarini shakllantirish. Bioetik muammolarni tizimli hal etish uchun maxsus institutsional tuzilmalar va huquqiy hujjatlarni shakllantirish zarur. Jahon tajribasida bioetika qo'mitalari, tibbiy etika kengashlari va shunga o'xshash organlar faoliyat yuritadi. Masalan, Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti tavsiyasiga binoan ko'plab davlatlarda klinik tadqiqotlar o'tkazilishidan oldin mustaqil Etika komitetlari xulosa berishi talab qilinadi. O'zbekistonda 2000 yilda Sog'liqni

saqlash vazirligi qoshida Milliy bioetika qo'mitasi (MBQ) tashkil etilgani ushbu yo'nalishda muhim qadam bo'ldi[5]. MBQning tashkil etilishi milliy darajada bioetik ekspertiza va maslahat tizimini yo'lga qo'yishga xizmat qildi. Shu bilan birga, bioetik masalalarni tartibga soluvchi qonuniy bazani takomillashtirish zarurati ham mavjud. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, bioetika prinsiplari sog'liqni saqlash to'g'risidagi qonun hujjatlarida va tibbiy deontologiya kodekslarida aks ettirilishi, shuningdek, ilmiy tadqiqotlarni tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlarda ham bioetika talablariga qat'iy rioya etilishini ta'minlash muhimdir. Bioetika institutlarining shakllanishi jamiyatda fan va texnik taraqqiyot ustidan ijtimoiy nazorat o'rnatishning muhim bir mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi[9].

Ilm-fan va texnologiyalar rivojiga hamohang yangi axloqiy dilemmalar. Fan-texnika taraqqiyoti davomida paydo bo'layotgan yangidan-yangi kashfiyotlar bioetik muammolar doirasini kengaytirmoqda. Gen injeneriyasi, reproduktiv texnologiyalar (masalan, sun'iy urug'lantirish, surrogat onalik), organlarni klonlash, inson genomini tahrirlash (CRISPR texnologiyasi) kabi biotibbiy yutuqlar jiddiy axloqiy savollarni o'rtaga qo'yarmoqda. So'nggi yillarda sun'iy intellekt va raqamli tibbiyotning rivojlanishi ham tibbiy ma'lumotlarning maxfiyligi, robotlashtirilgan davolash usullari, algoritmning xato qilish ehtimoli kabi yangi masalalarni keltirib chiqarmoqda. Ekologik inqirozlar va iqlim o'zgarishi ham bioetikaning yangi yo'nalishi – atrof-muhit va kelajak avlodlar oldidagi axloqiy mas'uliyat masalalarini kun tartibiga qo'ydi. V.R. Potter konsepsiyasiga ko'ra, "global bioetika" aynan shu kabi keng qamrovli yondashuv bo'lib, u insoniyatning uzoq muddatli yashab qolishi uchun tibbiyot etikasi va ekologik etikani jahon miqyosida birlashtiruvchi ko'priklarni qurish lozim[2]. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bioetikani rivojlantirish jarayonida ilm-fan yutuqlarining ijtimoiy oqibatlarini oldindan baholash va tegishli axloqiy me'yorlarni ishlab chiqish doimiy ehtiyojga aylangan.

Muhokama. Yuqoridagi natijalardan ko'rinadiki, bioetikani rivojlantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda bir vaqtning o'zida ijtimoiy, madaniy va falsafiy omillar mujassamlashgan. Mazkur muammolarni hal etishda xalqaro miqyosdagi hamkorlik va tajriba almashuvi katta ahamiyatga ega. Xususan, UNESCO bioetika sohasida global yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim o'rin tutadi. 2005 yilda UNESCO tomonidan qabul qilingan Bioetika va inson huquqlari bo'yicha Umumjahon deklaratsiyasi bioetika tamoyillarini ilk bor xalqaro huquqiy hujjat darajasida (majburiy bo'lmasa-da) e'lon qildi[3]. Ushbu deklaratsiya 15 ta asosiy prinsiplarni o'z ichiga olgan bo'lib, ularda inson qadr-qimmatini, huquqlari va erkinliklarini hurmat qilish, zarar yetkazmaslik va manfaat yetkazish, avtonomiya va rozilik, adolat va tenglik, madaniy xilma-xillikka hurmat, ijtimoiy mas'uliyat, kelajak avlodlar manfaatini himoya qilish kabi tamoyillar ifodalangan. Mazkur prinsiplarda individual va jamiyat manfaatlarini o'rtasida muvozanatga erishish, shuningdek, bioetik qarorlarni qabul qilishda inson huquqlari me'yorlariga tayanish zarurligi ta'kidlanadi. UNESCOning Bioetika bo'yicha xalqaro qo'mitasi (International Bioethics Committee, IBC) va Hukumatlararo bioetika qo'mitasi kabi tuzilmalari doirasida muntazam ravishda bioetik muammolar muhokama qilinib, hukumatlariga tavsiyalar berib kelinmoqda. UNESCO faoliyatida ko'rinayotgan muhim jihatlardan biri – bioetik masalalarda global "umumiy aqidani" shakllantirish, ya'ni butun dunyo bo'ylab ilmiy-texnik taraqqiyot oqibatida yuzaga kelayotgan yangi axloqiy kategoriyalar yuzasidan umumiy tushuncha va hamjihatlikka erishish ehtiyoji mavjudligi ta'kidlangan[4]. Shu ma'noda, UNESCO bioetika sohasida universal prinsiplarni ilgari surar ekan, ularni turli madaniy muhitlarda tatbiq etishda madaniy ko'p qirralikka e'tibor qaratadi. Bu yondashuv "umuminsoniy axloqiy me'yorlar" bilan "mahalliy madaniy qadriyatlar" o'rtasidagi masofani qisqartirishga xizmat qiladi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) esa bioetikaning sog'liqni saqlash amaliyotiga tatbiq yuzasidan rahbarlik va ko'rsatmalar beruvchi muhim institutdir. WHO asosan sog'liqni saqlash sohasidagi aniq yo'nalishlar bo'yicha axloqiy ko'rsatmalar

ishlab chiqadi. Masalan, WHO 2017 yilda jamoat salomatligini monitoring qilishdagi axloqiy masalalar bo'yicha ko'rsatmalarni e'lon qilgan bo'lib, unda epidemiologik kuzatuv va statistik ma'lumotlar yig'ish jarayonida amal qilinadigan 17 ta axloqiy qoida bayon etilgan[7]. Shuningdek, WHO turli yuqumli kasalliklar va favqulodda vaziyatlar uchun maxsus axloqiy qo'llanmalar ishlab chiqqan: masalan, Ebola va COVID-19 kabi pandemiyalar davrida qaror qabul qilishda axloqiy tamoyillarga rioya etish yuzasidan ko'rsatmalar tayyorlangan. WHOning bu kabi faoliyati bioetik me'yorlarni sog'liqni saqlash siyosatiga integratsiya qilishga qaratilgandir. Xalqaro tibbiy hamjamiyatning yana bir muhim tashabbusi – Butunjahon Tibbiyot Assotsiatsiyasi (WMA) tomonidan qabul qilingan Helsinki deklaratsiyasi bo'lib, u klinik tadqiqotlarda axloqiy tamoyillarga rioya etish (ayniqsa, inson subyektlari ishtirokidagi tadqiqotlar uchun) bo'yicha xalqaro standart hisoblanadi. Ushbu deklaratsiya va WHO tavsiyalari yordamida jahon bo'ylab ilmiy-tibbiy tadqiqotlar ustidan axloqiy nazoratning minimal talablari joriy etilgan.

Bioetika muammolarini hal etishda xalqaro hamkorlik bilan bir qatorda milliy darajadagi sa'y-harakatlar ham muhim ahamiyatga ega. Har bir jamiyat bioetik masalalarni o'zining madaniy, diniy va ijtimoiy sharoitlarini inobatga olgan holda ko'rib chiqishi lozim. O'zbekiston misolida olaylik: mamlakatimizda bioetika sohasi endilikda shakllanib kelayotgan bo'lsa-da, uning asosi bo'lgan axloqiy qadriyatlar uzoq tarixiy ildizlarga ega. Abu Ali ibn Sino (Avitsenna), Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy kabi allomalar tibbiyot va axloqiy ta'limotlar tutashgan qarashlari bilan tanilgan[5]. Xususan, Ibn Sino asarlarida shifokorning axloqiy burchlari, bemorga munosabat kabi masalalar chuqur yoritilgan bo'lib, bugungi bioetika konsepsiyasiga uyg'un jihatlarni ko'rish mumkin. Milliy an'analarimizda mavjud bo'lgan "odoblilik" tushunchasi, Zardushtiylilik va Islom dinlaridagi hayotga hurmat, mehr-oqibat, saxovat kabi tamoyillar hozirgi bioetika qarashlari bilan hamohangdir. Shu sababdan O'zbekistonda bioetik normalarni shakllantirishda milliy madaniy va diniy qadriyatlarga tayangan holda, ularni zamonaviy xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish talab etiladi.

O'zbekiston Respublikasida bioetikani rivojlantirish borasida qator amaliy qadamlar qo'yilgan. Yuqorida qayd

etilganidek, 2000 yilda Milliy bioetika qo'mitasi tashkil etilib, u ilmiy-tibbiy tadqiqotlarni axloqiy ekspertizadan o'tkazish, klinik sinovlarni tasdiqlash va bioetik masalalar yuzasidan tavsiyalar berish bilan shug'ullanmoqda[5]. Tibbiyot oliy o'quv yurtlari o'quv dasturlariga "Bioetika" fani kiritilgan va mutaxassislar tayyorlanmoqda. Biroq hali qilinadigan ishlar talaygina: jumladan, bioetika bo'yicha milliy strategiya va siyosatni ishlab chiqish, qonunchilikni takomillashtirish, keng jamoatchilik o'rtasida bioetik savodxonlikni oshirish zarur. Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik bu borada qo'l kelmoqda – masalan, UNESCOning Toshkentdagi vakolatxonasi orqali bioetika va fan-texnika axloqiy yuzasidan seminar va treninglar o'tkazilmoqda. Yaqinda, 2021 yilda UNESCO tomonidan sun'iy intellektning axloqiy jihatlari bo'yicha maxsus tavsiyalar qabul qilinib, O'zbekiston ham ushbu global tashabbusni qo'llab-quvvatladi. Bu esa mamlakatimizda nafaqat an'anaviy biotibbiy muammolar, balki yangi texnologiyalar etikasi borasida ham xalqaro hamjamiyat bilan hamnafas yondashuv joriy etilayotganini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, bioetikani rivojlantirishning ijtimoiy-falsafiy muammolari doimiy e'tibor va muloqotni talab qiladigan, o'zgaruvchan hodisadir. Bioetik me'yorlarni jamiyatga singdirish jarayoni ilmiy yutuqlar, madaniy qadriyatlar va huquqiy me'yorlarning o'zaro muvozanatini topishni taqozo etadi. Global miqyosda ishlab chiqilgan bioetika prinsiplari milliy darajada amaliyotga tatbiq etilar ekan, har bir jamiyatning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinishi zarur. Xalqaro tashkilotlar – UNESCO, WHO va boshqalarning bioetika sohasidagi sa'y-harakatlari milliy tajribalarni boyitishga yordam bermoqda. Shu bilan birga, har bir davlat o'z ichki sharoitidan kelib chiqqan holda bioetik siyosat yuritishi, jamiyatda bioetik madaniyatni shakllantirishi lozim. Bioetik muammolar yechimini izlash jarayonida falsafa fanining roli beqiyos – chunki aynan falsafiy yondashuv orqaligina biz hayot va o'lim, adolat va burch, ilm-fan va axloq o'rtasidagi murakkab chalkashliklarni anglab yetishimiz va ular bo'yicha oqilona qarorlar qabul qilishimiz mumkin. Shu tariqa, bioetikani rivojlantirish orqali jamiyatda inson hayotining qadr-qimmatini ulug'lanadi, ilm-fan yutuqlarining insonparvarlik maqsadlarida xizmat qilishi ta'minlanadi va kelajak avlodlar oldidagi axloqiy mas'uliyatimiz ro'yobga chiqadi.

ADABIYOTLAR

1. Сахарова, Л. Г., и В. Е. Слотин. «Ретроспективный анализ социально-философских проблем биоэтики (обзор литературы).» Вятский медицинский вестник, № 1, 2013, сс. 112–120.
2. Mukhamedova, Zamira. "Bioethics in Uzbekistan: History, Issues, Prospects." Asian Bioethics Review, vol. 7, no. 5, 2015, pp. 501–511.
3. Мухамедова, Замира. «Биоэтика в Узбекистане: история, проблемы, перспективы». Philosophy and Life / Фалсафа ва хаёт, т. 1/2 (1), 2018, сс. 60–71.
4. UNESCO. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. Paris, 2005.
5. Andorno, Roberto. "Global Bioethics at UNESCO: In Defence of the Universal Declaration on Bioethics and Human Rights." Journal of Medical Ethics, vol. 33, no. 3, 2007, pp. 150–154.
6. UNESCO. Bioethics Core Curriculum. Section 1: Syllabus. Ethics Education Programme. Paris: UNESCO, 2008.
7. World Health Organization. WHO Guidelines on Ethical Issues in Public Health Surveillance. Geneva: World Health Organization, 2017.
8. Седова, Н. Н., и Н. В. Сергеева. Биоэтика в пространстве культуры. Москва: Триумф, 2010.
9. Никулина, М. А. «Биоэтика как институциональный механизм социального контроля современного научного знания». Инженерный вестник Дона, № 4 -1, 2014.
10. Potter, Van Rensselaer. Bioethics: Bridge to the Future. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1971.